

ДОЧО ЛЕКОВ

СБОРНИКЪТ НА МИЛАДИНОВИ И НЕГОВАТА ОЦЕНКА
В БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Димитър и Константин Миладинови, като учители, книжовници и обществени дейци, са първите поборници за съхраняване и укрепване на националното самосъзнание на населението от Македония, застрашено по време на турското владичество от асимилаторската настъпателност на фанариотите. Елинизаторската политика на гръцката патриаршия кара Д. Миладинов още през 1852 г., когато сам води училищното обучение на гръцки, да се обърне разтревожено до Александър Екзарх: „Шестте осмини почти на Македония, които се населяват от едноязични българи — му пише той — всички се учат на елинско писмо и от елините се наричат елини, освен на северните словене, които напредват на словенски (език)“.¹ Затова след Кримската война, когато движението за политическото и духовното освобождение на българския народ навлиза в своя решителен етап, Миладинов става един от пионерите на националната пробуда на Македония. Като учител с активното съдействие на по-малкия си брат Константин, Райко Жинзифов и други свои ученици и последователи той пръв повежда борбата за възвръщането на низвергнатия от фанариотите български език в училището и църквата, а с изключителната си активност против денационализаторските попълзновения на патриаршията се налага като всепризнат деец на българското възраждане. Ето защо, когато през януарските дни на 1862 г. от Цариград се понася вестта за мъченическата смърт на двамата братя, тя обезпокоява сънародниците им от всички кътове на България, а редица славянски периодични издания, оценявайки стойността на огромното им дело, популяризират широко техните имена. Получили солидно за времето си образование в гръцки учебни заведения, където Константин впоследствие обогатява във филологическия факултет в Москва, Миладинови прозърливо схващат ролята на културата за националното възраждане на всеки народ. Богатата литература на Гърция, отразила вълнуващо живота на древна Елада и разцвела на нейната цивилизация, не само че не смуцава националното им съзнание, но ги кара да отправят поглед към запазените материални и духовни ценности на своя народ, за да документират чрез тях историческото му минало, устойчивостта на неговия бит и характер. И ако тогавашната българска книжнина, чието развитие беше възпрепятствувано от условията на политическото и духовно потисничество, можеше да отговори само отчасти на тази патриотична необходимост, в народното песитическо творчество Димитър и Константин Миладинови откриха и миналото, и настоящето, и бъдещето на своя народ. Събирането на образци от фолклора и издаването им в сборника „Български народни песни“ укрепи, обогати и възвиси тяхното патриотично и демократично дело.

¹ Братя Миладинови, Съчинения, под редакцията на Н. Табаков, II изд., стр. 29.

За интереса на Димитър и Константин Миладинови към народното творчество благоприятна роля изиграват семейната среда, връзките с видни фолклористи и филолози, както и запознаването им с културата на славянските народи. Първият подтик за събирането на разпръснатото фолклорно богатство обаче може би трябва да се търси в срещата на Димитър Миладинов с руския професор Виктор Григорович през 1845 г. Удивен от поетическата сила на народните ни творби, видният славист записва от богатия репертоар на Миладиновата майка няколко песни, а него замолва да напише граматика на българския език, задача, свързана с отличното познаване на фолклора. През време на Кримската война, обикаляйки Босна и Херцеговина, Димитър Миладинов има възможност да изучи живота, бита, обичаите и словесното творчество и на други славянски народи, да се обогати с познания, които разширяват и задълбочават неговите фолклорни интереси. Затова, когато в края на 1856 г. се завръща в родния край и подема сербата за възвеждането на българския език в училището и църквата, той започва търпелива и упорита работа върху събирането и обработването на народните умотворения. Вероятно в Белград или в Нови Сад Миладинов се запознава с Раковски, който става един от непосредствените му учители в областта на фолклористиката. И макар че кореспонденцията между двамата видни възрожденци не е запазена, можем да предполагаме, че Раковски се е интересувал живо от фолклорната, просветна и обществена дейност на своя македонски приятел и му е оказвал подкрепа със своите съвети и напътствия.¹ Ето защо цом излиза неговият „Показалец.“² Той веднага изпраща лично надписан екземпляр до Димитър Миладинов. Известен като познавач на фолклора и етнографията на Македония, Миладинов поддържа връзки с изтъкнати събирачи на народното творчество и учени като Стефан Веркович, Яков Онисимович-Орел Ошмянцев и др., на които съдействува със сведения и материали. Така той събужда интереса на славянската наука към една неподозирана дотогава словесна съкровищница.

Константин Миладинов, съратник в просветната и обществена дейност на своя брат, е незаменим негов помощник и в областта на фолклора. Той започва събирането на народни умотворения под неговото пряко ръководство, за да продължи след това в Москва започнатото в Македония дело. Тук в кръга на българската студентска колония, сред която се открояват имената на някои от изтъкнатите ни възрожденски писатели и книжовници, като Любен Каравелов, Райко Жинзифов, Василаки Попович и др., младият Миладинов намира онай творческа атмосфера, която дава простор на литературните му интереси. В Русия той се запознава с културата на славянските народи, прави първите си стихотворни опити, започва да сътрудничи в списанията „Братски труд“ и „Български книжици“, а по-късно и във вестника на Раковски „Дунавски лебед“. Дошъл с мисълта за издаването на събраните в Македония фолклорни материали, Константин Миладинов се подготвя теоретически и практически за осъществяването на тази не твърде лесна задача. В богатите московски библиотеки той проучва излезлите дотогава фолклорни сборници и изследвания, запознава се с руски учени, които биха осигурили издаването на събраните народни умотворения. Особено щастлив се чувствава обаче, когато успява да се свърже с Раковски. Още в първото си писмо до големия патриот и народолюб, научил за събраните от него народни песни, уведоми, че има също много фолклорни материали, които възнамерява да обнародва при благоприятни обстоятелства. Най-ползотворен обаче се оказва личният контакт на Константин Миладинов с Любен Каравелов. Разбрал още в България значението на фолклора за националната пробуда и прогрес на всеки народ, бъдещият редактор

¹ Вж. Царевна Миладинова-Алексиева, Епоха, земя и хора, София, 1939, стр. 30, 177, 181.

² Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. II, стр. 425, писмо на Боян Мирков до Раковски.

на „Свобода“ започва с прякото съдействие на големия руски народовед и революционер Ив. Призов усилена работа върху издаването на сборник с народни умотворения, излязъл през 1861 г. под заглавие „Памятники народного быта болгар“. Преглеждайки натрупаните от Константин Миладинов образци на народното поетическо вдъхновение, Каравелов остава удивен от тяхната идейно-познавателна и художествена стойност. Затова той не само поощрява своя сънародник за по-скорошното им отпечатване, но и сам, с оглед на своите писателски, езиковедски и етнографски интереси, започва задълбоченото им проучване. С отпечатването на сборника Миладинов е искал да покаже идейното богатство, поетическата мощ и жанровото многообразие на българския фолклор. Интересните записи, които е получавал постоянно от брат си Димитър и от някои свои сънародници (Райко Жинзифов, Нешо Бончев, Васил Чолаков и др.), улесняват постигането на това негово желание. Независимо от вниманието и интереса, с които се отнесли към труда на Миладинови Александър Рачински, Петър Безсонов и други руски учени и обществени дейци, липсата на материални средства е възпрепятствувала отпечатването му. Затова след като получава съгласие за съдействие от хърватския епископ Йосиф Шросмайер, към когото се обръща с писмо от Москва, през юни 1860 г. Константин Миладинов напуска Русия, среща се с него във Виена и отива след това в епископското му седалище Дяково, където в продължение на няколко месеца успява да препише със славянски букви записаните с гръцка азбука фолклорни материали, да ги обработи и подготви за печат. А когато предава сборника в печатницата на Якич в Загреб, той се обръща с писмо към Раковски да отпечата в „Дунавски лебед“ обявление за събиране на абонати. Обявлението, писано от Константин Миладинов, но излязло от името на двамата братя, показва онова неопценено значение, което те отреждат на фолклора в живота и бъднината на своя народ. Свързали нарасналият интерес към колективното поетическо творчество с първите прояви на възрожденето у нас, Миладинови съзнават какво огромно възпитателно и културно въздействие ще има отпечатването на една такава книга като тяхната. Без да пренебрегват и отричат стойността на обнародваните преди това песни и други народни умотворения, те справедливо отбелязват, че „никое досега полно издаване не можеше да удовлетвори желанията, ни да докажат скъпите сите драгоценности, под кои блъстит нашата народна поезия“¹. Братята са щастливи, че с публикуването на събраните от шест години материали, ще успеят да запазят за поколенията част от неизчерпаемите народни ценности. Обявлението се посреща с жив интерес от културните дейци на редица славянски страни. Затова говори преди всичко списъкът на абонатите от България, Сърбия, Херцеговина, Дубровник, Чехия. Между тях личат имената на известни писатели, книжковници и общественици, като Август Шеноа, Петър Прерадович, д-р Блавайс, Мориц Фиалка, Петър Берон, Теодоси Икономов, Васил Д. Стоянов, Марко Балабанов, Тодор Запрянов и др. И трябва определено да се посочи, че този огромен фолклорен труд е оставил трайни следи върху литературната дейност на много от тях.

През месец юни 1861 г. Константин Миладинов поема с вълнение първите екземпляри на дългогодишния си труд, озаглавен „Български народни песни, собрани от братя Миладинови Димитрия и Константина и издадени от Константина, Загреб на 1861 г.“² Сборникът е посветен на Шросмайер, който, както изтъква издателят в признателното си обръщение към него, „благоизволи да обърне внимание и на най-ужните славяни-българи и да покажат великодушното й участие в издаването на това общеполезно сокровище...“ (стр. 36). Фолклорният труд на Миладинови заглавява вниманието на читателя още с краткия си предговор, написан от Константин, но изразяващ мнението и на други съставител, който не е имал възможност да вземе

¹ В. Дунавски лебед, г. I, бр. 20, 7. II. 1861 г.

² Всички цитати и посочвания от сборника са по последното, четвърто издание (София, 1961), под редакцията на Петър Динев.

участие в подготовката на сборника за печат. В него те, макар и лаконично, изразяват отношението си към някои специфични особености на народното творчество, посочват имената на певци и местата, където са слушани отпечатаните умотворения, дават класификацията, към която са се придържали при разпределението на песните, и езиковите принципи, от които са се ръководили при записването им. Миладинови са имали желанието да представят образци от народното творчество, взети от различни краища на България. И независимо, че успяват да включат в сборника си песни „от восточните страни“, преди всичко от Панагюрище и София, намерението им при товагващите условия е било почти неосъществимо. Повечето от поместените в него материали са от Македония. Значителна част от сборника заемат народните песни, обособени в дванадесет дяла: самовилски, църковни, юначки, овчарски, хайдутски, жалбовни, смешни, любовни, сватбени, лазарски, жетварски и тъй наречените от съставителите „други стари“, към които, както обясняват, са включени такива песни, „во кои повече се представят да говорят дървата, птиците и други животни“ (стр. 39). След тях следват останалите дялове: детски игри, сватбени обичаи, верования, игри, предания, собствени народни имена, пословици, гатанки. На края на сборника в азбучен ред под заглавие „slova“ са обяснени някои по-мъчно разбираеми думи, а след тях, по градове, са посочени имената на абонатите. Включените в сборника народни умотворения не обхващат всички материали, които Константин Миладинов е притежавал и е възнамерявал да издаде. От обнародваното известие в „Дунавски лебед“ се вижда, че той е смятал да отпечата и единадесет хороходни песни с ноти, а според данни на католическия мисионер Фавариел е изоставил и много стари песни, които биха го злепоставили пред турското правителство¹. Миладинов е имал записани и народни приказки, като доказателство за което досега се посочваха две от тях, излезли през 1863 г. от негово име в хърватския сборник „Бисер“². Бележките, водени от Каравелов по материалите на неиздания още сборник, потвърждават това основателно предположение. Така например той е скицирал: „Детолобие, три любовници (Сравни сказку „Три девици“, Милад.; стр. 426—7)“³. Този факт и самата пагинация на ръкописите показват, че записаните от Миладинови народни приказки е трябвало да бъдат включени може би като един от последните дялове на фолклорната им сбирка. Част от тези съкращения, както вече се отбеляза, били наложени по цензурни съображения, а останалите — поради и без това немалкия обем на сборника.

При класификацията на песните — един от трудните въпроси и за съвременната фолклористика — братя Миладинови не са могли да избегнат известни неточности и противоречия, за които сами признават в предговора. „Това разделение по строга смисъл не ѝ е довардено“ (стр. 39). Те обаче проявяват усет в подбора, записването и обработването на народните умотворения и по такъв начин, за разлика от много техни предшественици и последователи, съумяват да ги предадат в тяхната езикова и смислова неподправеност. От многообразието на вариантите, в които се срещат редица песни, съставителите на сборника избират по-сполучливия. Когато обаче разберат, че дадена песен е интересна в няколкото свои редакции, те не се колебаят да я представят в нейното многообразие. По такъв начин в сборника са намерили място по два или три варианта от някои песни, много от които дават възможност за интересни наблюдения с оглед развитието на известни сюжети, образи и други художествени и чисто езикови особености.

Немалки затруднения са срещнали Миладинови и във връзка със записването на фолклорните материали. Те са се движили, в общи линии, в границите на фонетич-

¹ Вж. Н. Табаков, Вести за биографията на братя Миладинови, сп. Училищен преглед, г. XXX, 1931, кн. 5, стр. 751.

² Вж. М. Арнаудов, Братя Миладинови. Живот и дейност. София, 1943, стр. 186.

³ Вж. НБВК, ф. № 2, арх. ед. 26.

ния правопис, който им е позволил да предадат диалектните разновидности, присъщи на народните умотворения. „Еднакво се грижехме да предадиме верно народното произношение, по кое се водят тукашният правопис“ (стр. 37). В такъв смисъл Миладинови прибягват до редица буквени опроставания или усложнявания, до апострофи, ударения и други правописни похвати, които осигуряват по-точното записване на всяка дума. И в тази насока биха могли да се посочат пропуски и непоследователности. Не трябва да се забравя обаче, че значителна част от тях се явяват в резултат на неустоянената тогава правописна система, по вина на печатниците, както и поради обстоятелството, че гръцките букви, с които са били записвани първоначално материалите, е трябвало да се заменят при преписването им със славянски. Миладинови се проявяват като фолклористи-събирачи, смятайки с основание, че при тогавашното състояние на фолклористиката е необходимо да се запише поне част от колективната словесна поезия и след това да се проучи. Затова те не са оставили теоретически статии или изследвания, каквито откриваме например в печатното и ръкописно наследство на Каравелов. В такъв смисъл по-голяма стойност придобиват интересните мисли в някои техни писма и най-вече в предговора на сборника, които изясняват принципите, от които са се ръководели при подбора на материалите за своя труд. Във фолклора Миладинови откриват културата, бита и политическите и икономически отношения, присъщи на всяка обществена формация, вълненията, желанията и непосредствения отклик на обикновените народни труженици към събития, лица или въпроси от тяхното ежедневие. „Народните песни — теоретизират те, след като са събрали и подготвили за печат огромен фолклорен материал — са показалка на степеност од умственото развитие од народот и огледало на неговиот живот. Народот в песни изливат чувствата си, в них увековечват животот му и давнешните му подвиги, в них находват душевна храна и развлечение“ (стр. 39). В познавателната стойност на фолклора Миладинови се убеждават не само като имат предвид сведенията, които са натрупали преди това от стари ръкописи или исторически източници. Особена стойност имат и богатите впечатления от народния живот, обогатявани от постоянните им обиколки из Македония. Така те се добират до реалната основа на някои съвременни хайдушки песни, която посочват с патриотическа преднамереност. Интересни са например обяснителните бележки на Димитър Миладинов във връзка с песента „Сирма войводка“. „Тая песна — отбелязва той — е от Гаре, село от Долна Дебра. — Сирма се роди во дебарско село Тресанче. Девојка бидвеещем под мъшко облекло, обходи как войвода планините Бабин трап, Стогово, Барбура, Карчин. Момците, кои тая водеше, я узнаха како девојка, кога е се скинаха петлиците от гръдите. Тая на еден ден от Крушово појде в Прилеп и се врати назад; и от Крушово појде в Кичево, т. е. на еден ден истърча растојание от осумнаесет часа. Тая се мъжи на еден меак българин от Крушово. Не я осумдесетгодишна видохме во Прилеп и от устата нейдина чухме за младостта е (к. м. — Д. Л.). В одајата е под перница држеше кобурите поли и сабы, обесени на дзиздот висеха нат неа. Д. М.“ (стр. 381). Миладинови ценят народните песни не само заради многообразието им съдържание. Те са завладяни властно и от непосредствената им поетическа сила, от онези „богати изреквения, кои така силно поражаваат нас со необикновената им хубавина и виразителност“ (стр. 39). Затова, без да отричат необходимостта от естественото проникване на образци от чуждестранния фолклор в нашето народно творчество, те се обявяват против онези заемки, които и по съдържание, и по форма са чужди на националния характер на народа и на вековните му естетически традиции. Тези именно възгледи на двамата братя за характера на народното поетическо творчество ги карат така упорито да събират материали за своя сборник. Патриотичният им замисъл особено определено се проявява в подбора на песните и останалите колективни умотворения. Записвайки онези фолклорни ценности, в които най-пълно и образно са отразени различни страни от живота на народа, те успяват да представят съдържателни моменти от миналото и настоящето

на своите сънародници, да пробудят и укрепят националното им съзнание и достойнство. На денационализаторските стремежи на фанариотите за безличаването на българската народност в Македония Миладинови противопоставят такива образци от духовната ѝ култура, които потвърждават устойчивостта на нейните нрави, обичаи, език, а отук и безсилието на шовинистично настроената гръцка буржоазия за асимилацията ѝ. Заседно със сватбените, лазарските, жетварските и други песни, рисуващи различни страни от труда и семейния и обществен бит на народа, в сборника са включени огромно количество и други жанрово разнообразни материали, които дават реалистична картина на политическия и духовен гнет от падането на България под турско робство. В едни от тях, като преданието „Както турците презедоха Прилеп“, в народните песни „Откак се е, мила моя майно ле, зора зазорила“, „Будинска Рада“ и др., се описват последните дни на Второто българско царство или свесволията на снители, татари и турски управници над обезправената рая („Яничар и руса Драгана“, „Стоян болен“, „Глорю златерче и сиридски паши“), други разобличават морала на фанариотското духовенство („Стоян и патрик“). Със завладяващ патриотичен патос са песните, в които се възпява героизмът на българката при отстояване на род, език и вяра. Какъв оптимизъм лъха например от финала на песента „Жална Кана“, в която народният певец, след като описва жестокостите на турците над беззащитната, но непоколебима българска девсйка, с гордост възкликва: „Душа даде, а не вера“. Братя Миладинови показват обаче не само този акт на съпротива от страна на българския народ. Чрез хайдушките и други от песните те напомнят за въоръжената борба на непримиримите с робските отношения българи и българки, за техния героизъм и патриотизъм. Заседно с песните за хайдут Велко, Стойко войвода, Индже Миладиновци включват в сборника си и такива творби, които утвърждават ролята на българската жена в хайдушкото движение („Бояна войводка“, „Сирма войводка“). А споменът за Крали Марко, за който народът е създал едни от най-хубавите си епически творби, продължава и тук да вълнува със своята легендарност. („Марко и Мурат бег“, „Марко и Димна гора“ и др.). Миладинови не се отклоняват от патриотичния си замисъл даже и при подбора на детските игри. Една от тях — „Дедо седит на грукта“ — която протича във формата на обикновен диалог, възрашва с посочването на разбойничеството в турската империя. „Защо ти йе дете?“ — задава въпрос единият от участниците в играта. „Да ме викат: тата, бате, скри се в грънце, ето, и турците, ке ти земаат парите“ е отговорът на другия. По такъв начин чрез песните, преданията, игрите и другите фолклорни материали Миладиновият сборник кара народа да се замисли и за своята политическа съдба. И може само да се съжалява, че по цензурни съображения при отпечатването му е трябвало да отпадат песни с подчертана противотурска тенденция, останали неизвестни може би и досега. Но и в този си вид сбирката на двамата стружани е сигурно средство в борбата на народа за политическа и духовна независимост и неограничен влог във възрожденската ни култура. Затова не случайно в рубриката „Външни новини“ на в. „Пешбудински ведомости“ (бр. 59, 1861 г.) арестуването на Константин Миладинов от турските власти се свързва с наскоро появилите се „Български народни песни“.

Излязъл от печат в Загреб през м. юни, сборникът по различни пътища прониква в България. Заслуга за това имат не само културните дейци от Хасково, единственото българско селище, което фигурира в списъка на абонатите, но и книжовници като Васил Д. Стоянов, Марко Балабанов, д-р Петър Берон, Тодор Запрянов и други, някои от които са го популяризирали и в чужбина. Така той става една от редките книги, които всеки е искал да прочете и притежава. И ако за Паисиевата „История славяноболгарская“ радетелите на Възраждането не са жалели сили и средства за препишването ѝ, за да я съхранят като скъп спомен за някой културен център, манастир, черква или лично за себе си, не по-малки старания се полагат за запазването на Миладиновия сборник. Приписката към намиращ се в момента в Силистра екземпляр говори, че само изключителното въздействие на тази немалка по обем книга

(542 стр.) е могло да поддържа онова стонческо търпение, необходимо на един от неизвестните труженици на учебното дело, за да я препише два пъти. „Преписал я втори път — е отбелязал преписвачът не без патриотическа гордост — учител Никола Габровец в селото Айдемир 1869 майя 25-и“¹. Тази бележка разкрива напълно съдържателната стойност и възторжените оценки, които се появяват за „Български народни песни“ в българския и чуждестранен периодичен печат. Някои от тях са лаконични, други — по-обстойни и аргументирани. Но всички те в различна степен изтъкват ролята, която е отредена да играе сборникът в развитието на българската фолклористика, литература, езикознание и етнография. Особено ценна с разностранната си компетентност е оценката, която Каравелов изразява многократно в страниците на „Свобода“, „Независимост“, „Знание“ и в отделни непубликувани бележки. Някои от оцелелите документи от архива му показват какво огромно значение в неговата писателска и изследователска дейност е имал Миладиновият сборник, който той, както отбелязахме вече, проучва още преди опечатването му. Във връзка с интересното си намерение да подготви и издаде голям етимологически речник на българския език Каравелов подбира и преписва огромно количество народни думи от ръкописите на двамата братя. Не по-малка роля обаче играят „Български народни песни“ в многостранно замисленото му фолклорно изследване, което е имало за задача да даде цялостна представа на бита, обичаите и мечтите на народа въз основа на неговото словесно творчество. От запазените бележки може да се предполага, че авторът му е възнамерявал да го разработи в подобен план: „Народни обичаи и поверия“ с дялове: „Свадба“, „Змей“, „Самодива“, „Орисница“, „Водяной цар“, „Таласъм или миров“, „Гробници“, „Чума“, „Каракончо“ и др.; „Родины у славонцев“, „Богатиры“, „Женщина“, „Болгарка девица“ и т. н.² Проектът на това интересно Каравелово изследване показва, че заедно със сборниците или изследванията на Веркович („Народне песме македонски бугара“), Максимович („Дни и месяцы украинских селян“), Буслаев („О влиянии христианства на славянские языки“), Срезневски и др. той черпи богат материал от сборника на Миладинови. Каравелов се позовава често на него, дава откъси от негови песни, като понякога, макар и мимоходом, изказва мнението си и върху познавателната му стойност. Шрихирайки характера на българската девойка например той отбелязва: „Характер болгарской женщины прекрасно описывает 56 песня Миладинова“. Или, споменавайки за скръбта на майка по починал син, подчертава: „Мать не так жалеет сына если знает его могилу. (Описать женщину как плачет когда сын или муж умирает на чужбину.) Это видно особенно у Миладиновых“. Чрез различни песни, взети от сборника на Миладинови, Каравелов дава пълна картина на народния живот, очертава спецификата на физическия и морален облик на българската девойка, като изтъква на преден план устойчивостта на националния ѝ характер. „Преданность болгарской девицы к своим народным нравам и сбычам — подчертава той — прекрасно обрисована в 78-ой песне — где девица попала в плену у турок“³. Каравелов до такава степен цени богатото съдържание на Миладиновия сборник, че в някои части на своето изследване обособява специални дялове, в които разглежда определен въпрос изключително според песните на двамата братя. (Виж например в ръкописите под заглавие „Самодива“ бележките му „Из Миладиновых песен Самовила“.) За пълното, в някои случаи почти дословно използване на „Български народни песни“ от страна на Каравелов могат да се посочат и някои съпоставки. В главата „Верования“ за тъй наречените „гробници“ Миладинови дават следните обяснения: „Гробници. По умирањето лошите люгье, особено мъжи и жени, се чинат гробници и ходат по куките“ (стр. 646). В записките си, разглеждайки този въпрос, Каравелов отбелязва: „В Македонии гроб-

¹ Вж. Злати Еников, Добруджански екземпляр от Миладиновия сборник, в. Народна култура, г. V, бр. 34, 26. VIII. 1961.

² Заглавията предаваме така, както са отбелязани в ръкописите.

³ Става въпрос за песента „Мари Кано, жална Кано“.

нищи похожи на вампиров; это умершие, нехорошие люди, особенно старики и старухи (Милад. стр. 524)".

Големият ни възрожденски писател е пленен обаче не само от неизчерпаемостта и идейно-познавателно съдържание на сборника. Той е останал възхитен и от поетическата образност на включените в него образци на народното песенно творчество, за което говорят не само възторжените оценки, които дава по-късно по страниците на периодичния печат, но и някои конкретни данни от бележките му. За песента „Цоно, мари Цоно“ например, в която се говори за нерадостната участ на девойка, омъжена за старец, Каравелов е отбелязал: „Женщина молодая с стариком — хорошие сравнения (373)".

Още през 1864 г., отпечатвайки в бр. бр. 3, 4, 5 и 6 на в. „Българска чела“ статията „Българска книжнина“, в която прави преглед и дава оценка на литературата и на въпросите, свързани с формирането на националния ни книжовен език, Любен Каравелов посочва съвсем определено ценността на Миладиновия сборник. „Ние казахме по-горе — обобщава той — че много се е напечатало досега на български език, но ако ни попитат: „Колко книги имате на езика си?“, трябва да му отговорим: „Имаме две книги!“ И наистина две книги имаме за света и само из тия книги можем да изучим народния си език, народа си, неговата история и неговия дух — тия книги са безценните сборници, които са събрани от Миладинова и Верковича“. Тази висока преценка за „Български народни песни“ Каравелов изтъква много пъти след това при различни поводи и обстоятелства. Тя намира място и в рецензията му за книгата на руския генерал И. П. Липранди „Восточный вопрос и Болгария“¹, и в статията му „Български драми“.² Позоваването на Миладиновия сборник в статия като „Български драми“ е продиктувано преди всичко от желанието на големия български литературен критик да насочи писателите към съкровищницата на фолклора. В какъвто аспект и да разглежда сбирката на двамата братя, Каравелов постоянно открива в нея нови достойнства, които говорят за многостранното богатство на съдържанието ѝ. Така, посочил стойността ѝ за българската литература, историография и език, той не пропуска да отбележи и мястото ѝ в нашата неукрепнала още фолклористика. Като разглежда петте излезли сборници с български народни песни, отличният познавач на славянския фолклор утвърждава само три от тях — „драгоценният сборник на братя Миладинови, сборникът на Верковича и сборникът на В. Чолакова“³. Останалите два — на Иван Богоров, излязъл през 1842 г. под заглавие „Български народни песни и пословици“ и на руския фолклорист П. Безсонов, „Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар“ (1855 г.) според него „не отговарят на своето назначение“. Каравелов поставя сборника на Миладинови на първо място във възрожденската ни фолклористика и го характеризира като „драгоценен“, защото посочените му преимущества са в известна зависимост и от умението на неговите съставители да записват народните умотворения така, както са ги слушали от техните изпълнители. По такъв начин творбите на колективното словесно творчество остават съхранени в тяхната идейна и езикова „естествена чистота“. Възторженото отношение на Каравелов към Миладинови обаче не накрънява критическата му възникателност. И както в бележките, които си прави, когато преглежда сборника в ръкопис, отбелязва някои граматични неточности, допуснати при известни думи, така и в статията „За народните предания и верования и за народните песни, приказници и пословици“ той посочва като „един малък недостатък“ езиковите промени, които са допуснати в песните, записвани или получени от панагюрци и копривщенци. Без да си поставяме за задача да проследяваме мястото на „Български народни песни“ в ху-

¹ Свобода, г. I, бр. 2, 12. IX. 1869 г.

² Независимост, г. III, бр. 28, 31. III. 1873 г.

³ Знание, г. I, кн. 9—10, I IV и 31 V 1875 г. „За народните предания и верования и за народните песни, приказници и пословици“.

художественото творчество на Каравелов, не можем да не отбележим, че възторжената оценка на автора на „Българи от старо време“ и „Хубава си, моя горо“ за тази книга разкрива в пълнота доводите му, когато се види и как определени мотиви, композиционни и художествени похвати от сборника получават своеобразна оригиналност в неговите разкази, повести и стихотворения.

Фолклорното и обществено дело на Димитър и Константин Миладинови е било добре познато и на Христо Ботев. Любовта, която храни още като юноша към народната песен, непосредственият контакт с Каравелов и интересът към събитията в България карат редактора на „Дума на българските емигранти“ да отреди на двамата стружани едно от първите места в нашата нова история. В една анонимна дописка на „Независимост“, приписвана от акад. М. Димитров на Ботев, която изразява неговото отношение към съставителите на „Български народни песни“ и в случай, че е писана от друго лице, тъй като той е отговарял за тези материали в Каравеловия вестник, четем: „Братя Миладинови ще да се почитат вечно за първомъченици на българската иерархия. Ще преминат цели стотини и хиляди години, а тяхното име ще да се произнася с благоговение и в българските песни, и в българските приказници, и на седенките, и пред христовия олтар. С една дума Миладиновци са предшественици, а техните последователи са допълнители на онова начало, на което ще бъдат написани първите страници на българската нова черковна и гражданска свобода...“¹ Добре проучил и пълноценно използвал сборника на двамата будители, което проличава убедително при съпоставката на две от поместените в него песни — „Стоян и три орли“ и „Стоян и орли“ — с баладата „Хаджи Димитър“, Ботев го цени високо като един от първите сполучливи опити да се покаже идейното и художествено богатство на българското народно творчество. Затова с възмущение се опълчва той против онези сръбски фолклористи, които, ръководени от шовинистични подбуди, проявяват последователна упоритост във фалшифицирането на фолклора. Особено често в статии, дописки и фейлетони Ботев иронизира един от пропагандаторите на идеята за „великото Душаново царство“ Милош Милоевич. Борец за единството на поробените народи, редакторът на „Знаме“ заедно с прогресивната част на българската емиграция разобличава по страниците на революционния печат всеки опит за разединение и вражда между славянските националности. Фалшификациите на Милоевич са многократно критикувани и от други наши журналисти. Като изтъква, че дейността на „донкишотствувачия“ сръбски шовинист няма нищо общо с идейните възжелания на прогресивните слоеве на Сърбия, Любен Каравелов например чрез любопитни примери посочва как преднамерената литературна недобросъвестност се използва за пропагандирането на несъстоятелни идеи и домогвания. В архива на Каравелов са запазени интересни документи за шовинистичния манталитет на Милоевич като книжовник. Те говорят за фалшификация на жития, народни песни и за измислени исторически събития, чрез които се прави опит да се даде „научна“ обосновка на териториалните претенции на сръбската националистическа буржоазия. Заслужава да се отбележи проявената „досетливост“ на Милоевич при записването на народни умотворения от Македония и Тракия. Когато в Белград той или неговите съмишленици са срещали някой по сърбен българин, особен интерес се проявявал към фолклорния му репертоар. „Разумеется — пише по този повод Каравелов — что осербивший болгарин поет не болгарский, а пише по този повод Каравелов — что осербивший болгарин поет не болгарский, а сръбски и Милоевич, записывая его песни, восклицает, что Карлово — сербский город, ибо карловские или охридские жители поют по сербски“². От подобни позиции разглежда Милоевич и сборката на братя Миладинови „Български народни песни“ и сборника на френския учен Огюст Дозон със същото заглавие независимо от указанията на съставителите им, че съдържащите се в тях творби са от фонда на българския фол-

¹ Независимост, г. IV, бр. 39, 13 VII 1874 г.

² АБАН, ф. Б. Пенев (ръкописите на Л. Каравелов, л. 22).

клор. По този повод, като съобщава за излизането на изданието на Дозон, Ботев иронично подмята: „Ние рекомендуваме тая книга на редакторите на сърбския в. „Исток“ и молиме ги да ни кажат не са ли тие песни сърбски, преведени от г. Дозона на български, както са направили според мнението на Милоша Милосевича и братия Миладинови“.¹ Писаното от Ботев и Каравелов против умишлената недобростъпност на националистично настроените фолклористи и етнографи има не по-малка стойност и днес, когато се правят опити от някои македонски дейци да се отричат утвърдените от политическата и културна история истини с похвати, подобни на приумиците на Милосевич.

Каравелов, Ботев и техните съвременници не разглеждат сборника на Миладинови изолирано от смелата им обществена и просветна дейност. Затова и най-общите оценки за огромните заслуги на двамата братя във възразждането на българския народ, каквито се срещат в доосвободения периодичен печат, представляват съвременна оценка и за фолклорната им сбирка. С неуморимата си дейност и злопастната си смърт Миладинови добиват широка популярност сред многобройната българска емиграция в Румъния, Сърбия, Русия. И не случайно редакцията на в. „Стара планина“ ги поставя между такива дейци като Раковски и Георги Мамарчев и изказва съжаление, че все още „не е описана тяхната интересна биография“.²

Ако нашият емигрантски печат можеше да разглежда и преценява безприпятно заслугите на Димитър и Константин Миладинови в борбата на българския народ за национално обособяване и политическо разкрепостяване, цариградската ни журналистика трябваше да се съобразява с каноните на турската цензура, за която двамата братя бяха смутители на озаконените порядки в империята. Независимо от това обаче будната съвест на редакторите намираше начин, за да напомни за величието на тяхното дело. Те бяха споменавани преди всичко като книжовници и учители в повечето случаи с журналистическа лаконичност и мнима непреднамереност. Но зад общите, в известни случаи и шаблонни фрази се влагаше онова конкретно съдържание, което поддържаше националното достойнство на многобройните читатели. Твърде сполучливо например редакторът на в. „Македония“ П. Р. Славейков успява да изрази както пълната си солидарност с мнението на Л. Каравелов по известни литературни въпроси, така и отношението си към сборника на Миладинови. В своята рецензия за книгата на Липранди „Восточный вопрос и Болгария“ Каравелов, след като изказва интересни мисли и препоръки за състоянието и развой на българската литература, посочва за пример няколко съвременни книги, между които на първо място поставя „Български народни песни“. Славейков, който е следял с интерес органа на революционната емиграция „Свобода“ и е препечатвал във вестника си някои от поместените в него материали, намира за необходимо да даде широк обществен отглас и на тези Каравелови оценки. Затова на 25 ноември 1869 г., т. е. 13 дни след публикуването на рецензията, в брой 4 на „Македония“ се появява уводната ѝ част, под която за заблуда на турската цензура и на всичките противници, които са го обвинявали, че поддържа връзки с революционните дейци в Румъния, той поставя собственото си име, отбелязано съкратено „Сл.“. По такъв начин от страниците на един от най-авторитетните български вестници, издавани в пределите на Отоманската империя, прозвучават отново думите на Каравелов, приети безрезервно и от Славейков: „Ний мислим, че освен сборникът на братя Миладинови („Български народни песни“, Загреб, 1861 г.) сборникът на Верковича (Български народни песни, в Белград, 1861 г.) политическата и черковната история на Марин Дринова... ний нямаме, като реч, повече нищо. Творческата си солидарност с литературно-критическите възгледи на Каравелов и с преценката на Миладиновия сборник Славейков изразява и чрез препечатването на

¹ Знаме, г. I, бр. 23, 27 VII 1875, Книжевни известия.

² Стара планина, г. I, бр. 30, 10 XI 1876 г. Книжевни вести.

откъс от неговата статия „Нашата книжечност“, в която авторът ѝ слага „Български народни песни“, макар и анонимно, в числото на няколкото книги, „които да могат да издържат критика“.¹ Редакторът на „Македония“ няколко пъти преди това споменава в страниците на своя вестник сборника на Миладинови, макар мимоходом и без явни категорична оценка, която изразява косвено по-късно чрез перото на Каравелов. По повод намерението на Басил Д. Стоянов да издаде на чешки език българската антология, в която цели да бъдат включени образци от фолклора, той със загриженост отбелязва, че „освен изданието на братия Миладинови и това на С. Верковича никое още друго издание на български песни не ся е явило“.² А в своето „Писмо до българските читалища“³, чрез което прави опит да поопри събирането на народни умотворения от всички краища на България, като посочва отново сборниците на двамата стружани и Веркович и отбелязва, че „са достойни и важни в много други изгледи“, Славейков изразява неудовлетвореност само от правописа им. В страниците на „Македония“ намира отклик и отношението на някои наши просветни дейци към „Български народни песни“. Един от тях — старозагорският учител Петър Иванов — в статията си „Язикословни размисления“⁴, в която разглежда проблема за ролята на фолклора във формирането на книжовния език, поставя сборника на Миладинови и Веркович в „темеля на общата българска граматика“.

Отпечатаната статия на П. И. Данчов „Братя Миладиновци и техните литературни работи“⁵ в сп. „Читалище“ през 1874 г. е единствената публикация в нашия възрожденски периодичен печат, в която се прави опит да се разгледа по-цялостно книжовната и просветна дейност на двамата народни будители. Авторът ѝ, който по това време е бил ученик в Карлови Градец, Чехия, посочва интересни данни за приема, с който се ползува сборникът в тази славянска страна. В статията е изтъкната ревността на Миладиновци в събирането на народни умотворения и „на всичко, що се е запазило българско“, посочена е ролята на Шросмайер за издаването на фолклорната им сбирка, като редакцията, без да прояви боязън от турската цензура, е запазила и онези пасажки от изпратения ѝ ръкопис, в които се говори за дейността на Димитър Миладинов като учител и хвърлянето на братята в затвора. Значително място в публикацията обаче е отделено на съдържанието и преценката на Миладиновата книга, която, според думите на автора ѝ, е най-богата в сравнение с всички излезли дотогава сборници, тъй като в нея са включени много „драгоценни плодове на българският народен дух“. При посочване класификацията на песните П. И. Данчов съобщава, че част от тях, юнашките, са излезли на чешки в „Поезия светова“, преведени от Холичек и се очаквало отпечатването и на любовните под заглавие „Милостни песни“.

Сборникът на братя Миладинови е опора не само на филолози при разрешаване въпросите на националния ни език. Както проличава и от статията „Един урок на г. С-ва“⁶ (Славейкова), подписана с инициала Б. и отпечатана във вестник „Турция“, той е настолна книга и за онези книжовници, които се интересуват от проблемите на българската фолклористика. Достойнствата на Миладиновата сбирка обаче се налагат още по-убедително, като се съпостави със сборниците, излезли преди и след отпечатването ѝ. Това проличава преди всичко в рецензията за „Българският народен сборник. Събран, нареден и издаден от Василия Чолакова, част първа, Болград, 1872 г.“ в Периодичното списание на Българското книжовно дружество (г. 1, кн. 5—6, 1872 г.), приписвана от някои изследователи на Нешо Бончев. Като прави съпоставка между тези две фолклорни издания, рецензентът намира, че сборникът на Чолаков

¹ Вж. Македония, г. IV, бр. 12, 24 XII 1869 г.

² Македония, г. I, бр. 35, 29 VII 1867 г., Книжевни вести.

³ Македония, г. III, бр. 42, 3 X 1869 г.

⁴ Македония, г. V, бр. 38, 20 IX 1871 г.

⁵ Вж. Читалище, г. IV, бр. 20, 15 XI 1874 г.

⁶ Турция, г. V, бр. 34, 11 X 1869 г.

„излиза една твърде слаба работа, неговото достойнство стои много по-долу от труда на братия Миладиновци, макар че г-н Чолаковий труд излиза цели десет години по-сетне от трудът на братия Миладиновци“. Посочвайки пълното несъответствие между изложените в предговора принципи за събирането на народните умотворения и извършеното от съставителя, авторът на рецензията изтъква, че Чолаковият сборник би обогатил българската книжнина, ако, независимо от по-късното си излизане, е на нивото на съставения с разбиране и любов Миладинов труд.

Хърватският епископ Йосиф Щросмайер е бил известен още преди излизането на „Български народни песни“ на част от културната ни общественост като славянски меценат, с чиято материална подкрепа продължават и завършват образованието си много младежи. Съдействието, което оказва за отпечатването на Миладиновия сборник обаче, популяризира широко името му сред нашия народ и му отглежда едно от почетните места между радетелите на националната ни литература. Затова красноречиво говорят многобройните статии и отзиви, които се появяват в периодичния ни печат след 1861 г. Публикации за Щросмайер откриваме и във вестник „Македония“,¹ и в „Читалище“,² „Училище“,³ „Летоструй“,⁴ Авторите на всички от тях са единодушни в оценката си — Щросмайер е станал причина за издаването на „една от най-важните книги, които имаме в нашата още слаба книжнина“.⁵

Ако дейците на възраждането ни се отзовават възторжено за сборника на Миладинови и за целокупното им национално дело, с не по-малко възхищение се отнасят към тях обикновените хора от народа. Те не са имали възможност да изразят отношението си към двамата будители по страниците на вестници, списания или в оставени за поколенията мемоари. Но случайно съхранените им лаконични отзиви, родени спонтанно при четенето на сборника, са най-убедителното доказателство за неговата стойност. В един от запазените екземпляри на първото издание оценките на неизвестните читатели са изразени или във възторжените възгласи: „Да живеят г-да Бря Миладинови“, „Господин Милнъ! Здравствуйте“, отбелязани на белия лист към корицата на сборника, или чрез приписката към него: „Нищо бъде да и учител некому да я открадни, защото ще се съди според законите“.⁶ Тази бележка на родолюбивия читател, който се е подписал безименно „Като приятел еди кой си“, напомня приписката на Софроний Врачански към първия котленски препис на Паисиевата история и идва да покаже широкото обществено въздействие, което е оказвал Миладиновият сборник в борбата за духовна и политическа независимост.

Фолклорната сбирка „Български народни песни“ се посреща с интерес и в останалите славянски страни. Александър Рачински, който е имал възможност да я прегледа в ръкопис, се изказва твърде ласкаво още преди излизането ѝ, а проф. И. Срезневски през 1863 г. отбелязва, че Миладиновият сборник поставя българския фолклор наравно, а в известни моменти и по-високо от фолклора на съплеменните му народи. За отношението на руската културна общественост към „Български народни песни“ говори и фактът, че в книгата си „Поэзия славян“ Н. В. Гербел включва образци от българското народно поетическо творчество, които подбира от Миладиновата сбирка. Отзиви за сборника се появяват и в чешкия периодичен печат. Мория Фиалка и Йозеф Тоужимски публикуват ласкави статии за огромната му стойност,

¹ Македония, г. II, бр. 52, 868 г. Йосиф Щросмайер.

² Читалище, г. V, кн. 1—2, стр. 14—25, 58—68, Един славянски владика Йос. Г. Щросмайер. . .“

³ Месечен лист или Притурка на Училище, 21 II 1873 г., Д. Хранов, Йосиф Георги Щросмайер, епископ дяковски в Славония.

⁴ Летоструй или късен календар, 1873, пята годишнина, Г. Бенев, Йосиф Георги Щросмайер, епископ дяковски.

⁵ Там там.

⁶ Вж. Злати Еников, Добруджански екземпляр от Миладиновия сборник, в. Народна култура, г. V, бр. 34, 26 VIII 1961 г.

поетът Иозеф Холичек и езиковедът Ян Гебауер превеждат много от включените в него песни. Оценка за Миладинови като пламенни обществени дейатели и книжовници изразяват стихотворенията и други публикации, които се обнародват в България и в останалите славянски страни. Райко Жинзифов написва [стихотворението „Вдовица“ и отпечатва в бр. 46, 48 от 1862 г. на руския вестник „День“ първата обширна статия, в която се дават подробни сведения за живота и многостранната им дейност, Любен Каравелов им посвещава битовата си повест „Българи от старо време“ и очерка за Вук Караджич. Величието на Миладиновото дело надхвърля границите на Възраждането, за да призове по-късно вдъхновението на Вазов за стихотворението „Братя Миладинови“, на чешкия поет Сватошлук Чех за одата „На братя Миладинови“, на полския писател Вацлав Володзко за повестта „Кървава придобивка“.

Сборникът на Миладиновци разкрива пред много от творците на художественото ни слово, работили преди и след Освобождението, силата и обаянието на фолклора, посочва им образци на завладяваща поетическа образност. Той, според спомените на Царевна Миладинова, е настолна книга на Стоян Михайловски, от него идва силното влечение на Добри Войников към македонската народна песен.¹ Без да проследяваме въздействието, което оказва върху творческото развитие на Вазов, Пенчо Славейков, Яворов и други майстори на български стих, ще посочим чрез един пример ролята, която играе в нашата възрожденска преводна книжнина. През 1865 г. един от абонатите на сборника, хасковският учител Т. Запрянов издава в български превод сантименталната повест на руския писател Богданович „Душенька“ под заглавие „Душица. Нравствена приказка“. И най-беглият паралел между превода и оригинала показва, че в случая имаме не преводно, а „побългарено“ произведение. Схващайки чуждия за българския читател сантиментализъм на творбата, Запрянов съкращава известни нейни части и редуцира разнежено-приповдигнатия ѝ стил чрез вмъкването на сюжетни моменти и използването на стилни фигури и образи от народното творчество, някои от които са черпани от сборника на Миладинови. По такъв начин се е получило произведение с реалистично-романтична обогатеност, което отговаря много повече на вкуса на тогавашния читател и на спецификата на литературното ни развитие, отколкото самият оригинал.

Фолклорната сбирка на Миладинови и днес, сто години след нейното отпечатване, продължава да буди интерес като една от реликвите на националното ни възраждане и като богат източник за фолклорни, литературни, езиковедски и етнографски изследвания.

¹ Вж. Царевна Миладинова-Алексиева, Епоха, земя и хора. [София 1939, стр. 44—45, 48—55.

ИЛИЯ КОНЕВ

КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ И ХЪРВАТСКИЯТ ЕПИСКОП ЩРОСМАЙЕР

Сътрудничеството на наши писатели и книжовници от Възраждането с културни и обществено-политически дейци в други славянски страни е важна отличителна черта на тяхната книжовна и народопросветна дейност. Любен Каравелов, Нешо Бончев, Марин Дринов, Христо Ботев, Райко Жинзифов, Константин Миладинсв и още много техни съвременници сеучат в Русия и другаде, където се запознават с видни общественици, писатели и публицисти, които им оказват ценно съдействие. В писмата си до